

ПОЛІТИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються ті політичні та культурні проблеми, які є актуальними для буття української діаспори в умовах сучасної глобалізації.

Ключові слова: *глобалізація, культура, культурна ідентичність, діаспора, титульна нація.*

Анализируются те политические и культурные проблемы, которые актуальны для украинской диаспоры в условиях современной глобализации.

Ключевые слова: *глобализация, культура, культурная идентичность, диаспора, титульная нация.*

This article analyzes current political and cultural problems of Ukrainian diaspora under modern globalization conditions.

Key words: *globalization, culture, cultural identity, diaspora, titular nation.*

Актуальність дослідження. Глобалізація, яка стала основною тенденцією світового розвитку у ХХІ ст., привела до необхідності суттєвого переосмислення ролі і місця соціокультурної спільноти у світовій економіці, політиці, державотворенні, культурі тощо. Однією з актуальних проблем сьогодення є питання, пов'язане не лише з буттям української етносоціальної спільноти, а й з життям тих її суб'єктів, які мають статус емігрантів.

Загалом сучасна соціокультурна спільнота потрапляє в ситуацію транснаціональності (або ультра національності), а культура – в ситуацію полікультурності. Відтак, це ставить проблему культурної ідентичності на одне з перших місць серед речей, які викликають у сучасної людини занепокоєння. Різноманітність сучасного світу призводить до того, що ідентичність також стає багаторівневою. На першому рівні існує локальна ідентичність, на другому – національна, на третьому – макрорегіональна. Для того, аби суспільство було солідарним, необхідні загальні цінності. Саме вони й обумовлюють загальну ідентичність. Формування певної діаспори відбувається внаслідок дії тих чи інших факторів, які обумовлюють масове переселення частини населення з однієї країни в іншу. Причини еміграції зумовлюють стан розвитку української діаспори за кордоном, її етнічну самосвідомість та потенціал збереження власної мови, релігії, традицій.

Метою даного дослідження є розкриття тих основних політичних та культурних проблем, які в умовах сучасної глобалізації є актуальними для буття української діаспори.

Діаспора є тим осередком, який забезпечує хоча б часткову орієнтацію людини у новому для неї культурному просторі. Імігруючи, знаходячи нові ідентичності, людина все більше прагне до сакралізації національного, того, що надає їй відчуття ґрунту під ногами, почуття культурної укоріненості. Саме з локальним пов'язують сьогодні сакральність взагалі, а особливо в умовах іміграції, коли втрачається безпосередній зв'язок з батьківщиною, національним підґрунтям. Набувши статусу імігранта, людина в першу чергу звертається до діаспори як природної форми існування етносу поза материнським регіоном. Діаспора забезпечує збереження локальних традицій та норм. Причому культурні та етичні традиції не є зовнішніми приписами, а виступають основою ідентичності особистості, умовою формування солідарності з іншими людьми на основі національної культури, що дозволяють імігранту запобігти ситуації замкненості, існування у власному маленькому світі [17, с. 134].

На сучасному історичному етапі спостерігаємо феномен перетину інтересів імігрантів і представників титульної нації. Якщо в минулому столітті права національних меншин притискалися, то нині представники нижчих і середніх прошарків суспільства об'єднуються для захисту загальних життєвоважливих інтересів, незважаючи на країну походження. Тобто відбувається процес консолідації титульної нації та імігрантів на ґрунті загальних економічних і політичних інтересів, тоді як етнічні проблеми відходять на другий план. Крім того, офіційна політика (наприклад, європейська) спрямована на формування нових космополітичних або транснаціональних ідентичностей. Засобами в даному випадку виступають єдині права й обов'язки, форма документів, валюта і т. ін. Зауважимо, що практично у всіх країнах зв'язки з діаспорою розглядаються як питання великої державної ваги, виділяються значні бюджетні кошти, створені або створюються при міністерствах закордонних справ структурні підрозділи, на які покладені функції забезпечити зв'язки із співвітчизниками, що проживають за межами своєї історичної батьківщини [9, с. 52].

Для самої діаспори ті завдання, які вона виконує з користю для батьківщини, є першочерговими питаннями, що обумовлюють її виживання. «Є спільні, об'єднуючі всю українську громадськість поза межами етнічної батьківщини завдання - боротьба з асиміляцією, збереження національної релігійно-культурної спадщини, поширення

знань про Україну в світі. Відтак, розвиток всебічних культурних, наукових, економічних зв'язків із закордонним українством потрібен, передовсім, самій Україні, оскільки кожна зарубіжна українська громада є не лише джерелом поширення знань про нашу державу, а й провідником політичного впливу її інтересів у країнах проживання» [2, с. 40].

В якості прикладів впливу діаспори на сучасне економічне, політичне, культурне життя українців можна навести декілька фактів. «Не зайвим буде звернути увагу на те, що українська діаспора, перш за все західна, відіграла чималу роль у здобутті Україною незалежності. Згадати б хоча багаторічну, від заснування у 1967 р., невтомну діяльність у цьому напрямі Світового Конгресу Вільних Українців» [10, с. 16]. Українська діаспора протягом усього ХХ ст. проводила активну діяльність зі збирання та поширення інформації про Голодомор [1, с. 257]. Канадська громада постійно збирає кошти у Торонто і Ванкувері для підготовки олімпійців України на олімпійські ігри. Закордонні українці беруть активну участь у виборчих процесах в Україні у складі різних місій спостерігачів. На останніх парламентських виборах лише від Конгресу Українців Канади працювало 150 волонтерів. Важливо відзначити зусилля громад та окремих представників діаспори, які інколи власними фондами або завдяки західним комерційним компаніям залучали інвестиційний капітал в Україну. Українські громади у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Німеччині та ще ряді країн надали Україні відчутне сприяння у розбудові закордонних дипломатичних і консульських установ, а також відстоюванні пріоритетів держави у двосторонніх відносинах. [1, с. 257]. У 2012 р. нова хвиля протестів української громади викликана прийняттям закону про статус російської мови в Україні. Світовий конгрес українців, громадські організації Європи та США, осередки етнічних українців у майже всіх західних державах світу провели різноманітні акції з вимогами до визнання закону неконституційним. Діаспора провела 10 пікетувань українських дипломатичних установ у 8 країнах світу: Канаді, США, Аргентині, Німеччині, Чехії, Англії, Франції та Литві.

Чи не найбільш масштабним проектом української діаспори ХХ ст. стала Енциклопедія українознавства. «Енциклопедія українознавства» – фундаментальна праця з україністики, створена під егідою Наукового Товариства ім. Шевченка у Європі (центр – Сарсель під Парижем). Складається з 3-х томів загальної частини (1949-1952 рр.), яку умовно називають Енциклопедія українознавства – I (ЕУ-I), та 10 томів словникової частини (1955-1989 рр.) – ЕУ-II, яка містить понад 20 000 статей, близько 1 600 друкованих аркушів. Існує

англомовна скорочена версія 80-90-х рр. Редколегія і авторський склад Енциклопедії українознавства, і насамперед, душа і натхненник її професор Володимир Кубійович, людина великого громадського обов'язку, ставили своїм завданням при підготовці Енциклопедії керуватися виключно принципами наукового об'єктивізму, свідомо уникаючи будь-яких нарахувань політичного та ідеологічного пропагандизму. Їх єдиною метою було прагнення створити універсальний довідник найістотніших знань про Україну, її народ, територію, історію, культуру, господарство і спосіб життя, розкривши їх в динаміці від найдавніших часів до того періоду, коли вони їх створювали [Див.: 15].

Володимир Курбійович пояснює необхідність видання енциклопедії: «Незможність сучасної еміграції і постійні мандрівки зумовлюють стан, за якого ми не можемо дбати про бібліотеки. Низку підручників мусить заступити нам одна книга, яка давала б суму найнеобхідніших знань про Україну. Нею має бути саме «Енциклопедія Українознавства» важлива і з погляду пропаганди українського імені за кордоном. Зустріч із чужинцями спонукає кожного з нас інформувати їх про нашу країну; для цього потрібно іноді відсвіжувати свої знання. Крім того, поява «Енциклопедії Українознавства» – це до деякої міри справа нашого національного престижу, доказ нашої вартості перед культурним світом. Нарешті, «Енциклопедія Українознавства» повинна безпосередньо інформувати чужинців про нашу країну» [6, с. 5].

Фактично протягом довгого періоду часу склалася така ситуація, що «по суті, діаспора будує свою Україну поза межами самої України, накопичуючи значний потенціал у всіх сферах: політиці, економіці, культурі, праві, виконуючи функцію своєрідних форпостів України за кордоном» [9, с. 56]. Цей потенціал може бути використаний Україною для вироблення власної національної ідентичності, криза якої всередині незалежної держави є причиною переважної більшості невирішених проблем у всіх сферах суспільного життя. Можна погодитись із О.Ф. Самойловим, який звертає увагу на те, що «нині в Україні, на жаль, спостерігається тенденція, коли для більшості молодих українців притаманний брак етнокультурної чи національної самоідентифікації, вони перестають сприймати себе як українців, втрачають свою українськість. Соціалізація молоді відбувається або на традиційно радянській, або на західній моделі виховання – але у будь-якому випадку позанаціональній. На жаль, українська національна культура (традиції, звичаї, обряди, фольклор) більшістю молодих людей сприймається як анахронізм. А відсутність в української молоді національної самоідентифікації якраз і призводить

і сприяє легшому проникненню вестернізованих цінностей у молодіжне середовище» [14, с. 218]. Тому «для України проблема національної ідентичності в умовах глобального світу є досить складною і стоїть вона гостріше, ніж у більшості західних країн, адже в нас не було часу на формування власної чіткої та всеохоплюючої системи національної ідентичності» [14, с. 215]. Саме іммігранти мають досвід руйнування та пошуку, творення нової власної ідентичності, який може знадобитися сучасній українській державі.

Основними способами регулювання відносин між Україною та діаспорою є встановлення соціальних норм. «Відомо, що існує певна система регулятивів суспільної життєдіяльності індивідів та соціальних груп. До неї відносять, передусім, такі соціальні інститути як мораль, культура, політика, право. Кожен інститут цієї системи, зумовлений потребою досягти взаєморозуміння в тих чи інших сферах життя, в тому чи іншому аспекті його виміру. Для ділових взаємозв'язків потрібне право, товариські стосунки можуть ефективно функціонувати на засадах традиції і звичаїв, духовну атмосферу забезпечує мораль, міждержавні відносини регулюються такими інститутами як політика і право. Саме на цих засадах, застосовуючи регулятиви суспільної діяльності, повинні вибудовуватися стосунки між історичною батьківщиною і діаспорою» [9, с. 54]. При цьому право є найбільш гнучким інструментом управління, що зумовлює його надзвичайну важливість.

Визначення правового статусу українців, які з різних причин перебувають за межами України, є проблемою надзвичайної складності, і водночас важливості. Урегулювання прав та обов'язків третини українців усього світу є не тільки економічно, політично та культурно обґрунтованою потребою української держави, а й її обов'язком виходячи із концепції колективних прав, які утвердилися в міжнародному праві у другій половині ХХ ст. Сучасний французький філософ Д. Шнаппер вказує на те, що коли ми сьогодні «говоримо, що людина «мусить» поважати закон, то це не є ані порадою, ані наказом від імені суспільної чи політичної моралі - як це робилось у підручниках наших дідів з цивільного права за часів тріумфу ідеї нації, - а спробою довести, що така поведінка вписується у саму логіку функціонування демократичної нації» [18, с. 23]. Україна, проголосивши себе на рівні Конституції України демократичною, соціальною та правовою державою, долучившись до багатьох міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини взяла тим самим на себе зобов'язання забезпечити всім особам, які мають хоча б найменші зв'язки з Україною, дотримання їх прав та створення можливостей для вільного розвитку власної особистості.

Ще до проголошення незалежності України в Декларації про державний суверенітет було офіційно закріплено, що «Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки». Декларація поширювалася лише на громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном. Основою для урегулювання правового статусу всієї української діаспори є стаття 12 Конституції України, в якій вказано, що «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави». Важливе значення має лінгвістична формула наведеної статті. Конституція України у своїх статтях містить багато норм, які не закріплюють реальний стан гарантування прав людини, а є, скоріше, фіксацією бажаного ідеалу. Наприклад, мова йде про право кожної людини на житло, задля чого держава зобов'язується створити умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати чи придбати собі житло, або про право людини на достатній життєвий рівень. Стаття 12 встановлює не право окремої особи, яка проживає за межами України на задоволення її національно-культурних і мовних потреб, а обов'язок держави виявляти увагу і піклуватися про всіх громадян, які перебувають за її межами. Варто зауважити, що закордонні українці володіють різним правовим статусом залежно від того, чи залишаються громадянами України, чи вони набули громадянства іншої країни. Набуття громадянства іншої держави автоматично призводить до втрати громадянства України, хоча відсутність належного контролю призводить до того, що у значній кількості закордонних українців зберігається паспорт громадянина України, яким вони користуються у відносинах із своєю Батьківщиною. Така практика є порушенням міжнародних зобов'язань України та призводить до значного ускладнення правового режиму закордонних українців, а також економічних втрат, оскільки такі «громадяни» продовжують отримувати в Україні пенсійне забезпечення, соціальне утримання і т. ін., не маючи на те законних підстав. Вважаємо, що ці кошти могли б бути використані з більшою ефективністю для задоволення культурних потреб українців за кордоном.

Однією з двох груп закордонних українців є особи, які не мають громадянства України. Для урегулювання їх правового статусу Верховною Радою України в 2004 р. був прийнятий закон «Про закордонних українців» [Див.: 13]. Згідно з визначенням, наданим у законі, «закордонний українець - це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України» (Закон України «Про

закордонних українців», ст. 1). Термін «українське етнічне походження» тлумачиться як «належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження» (Закон України «Про закордонних українців», ст. 1). Згідно з положеннями закону, в Україні створена при Кабінеті Міністрів України Національна комісія з питань закордонних українців, яка приймає рішення про надання, відмову або припинення статусу закордонного українця (Закон України «Про закордонних українців», ст. 2). Тобто статус закордонного українця підтверджується посвідченням, що видається на території України спеціально створеним органом державної влади. У посвідчення є й обмеження у часі дії – воно видається на 10 років з подальшою його перереєстрацією (Закон України «Про закордонних українців», ст. 5). Умовами надання статусу закордонного українця є українська самоідентифікація особи, що не є громадянином України і досягла 16-річного віку, письмове звернення щодо бажання мати статус закордонного українця, а також українське етнічне походження або походження з України. При цьому «українське етнічне походження або походження з України заявник підтверджує відповідними документами або свідченнями громадян України, закордонних українців чи громадських організацій закордонних українців» (Закон України «Про закордонних українців», ст. 3).

У підзаконних нормативно-правових актах свідчення закордонних громадській та релігійних організацій замінені на свідчення українських організацій, до переліку документів додано ще декілька. Так, на сайті МЗС України, крім документів, зазначених в закон, можна знайти інформацію про необхідність копії паспорта заявника, дві кольорові фотокартки, оригінал квитанції про сплату коштів у обсязі, еквівалентному 10 дол. США. Українське етнічне походження, на думку співробітників МЗС, має підтверджувати копія свідоцтва про народження, атестат про закінчення школи в Україні, трудова книжка, свідчення місцевого українського об'єднання, церкви тощо. Та найбільше вражає відсутність можливості подати документи електронними засобами зв'язку. Вимога про власноручне написання заяви, надання оригіналу квитанції про сплату збору необгурнтовано ускладнює процедуру отримання статусу закордонного українця. Вказані проблеми є поясненням того, що з 2004 р. лише 6115 особи з 53 країн світу отримали статус закордонного українця. Ці дані є тим більш дивними, що статус закордонного українця надає досить багато можливостей для тих осіб, які не є громадянами України.

Так, наприклад, закордонні українці-громадяни держав, з якими Україна має візовий режим, мають право на безкоштовне оформлення

багаторазової візи для відвідання України без надання відповідного запрошення терміном дії на 5 років на підставі посвідчення закордонного українця. Закордонний українець може іммігрувати в Україну для постійного проживання за умови отримання в установленому законом порядку дозволу на імміграцію для постійного проживання поза межами квот на імміграцію. Положення цієї статті поширюються також на подружжя закордонного українця та його дітей у разі їх спільного в'їзду та перебування на території України (Закон України «Про закордонних українців», ст. 8). Особа, яка набула статусу закордонного українця, має право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або провадити іншу трудову діяльність на підставах і в порядку, встановлених для громадян України. Закордонним українцям також щороку встановлюються квоти прийому до вищих навчальних закладів України в межах обсягів державного замовлення (Закон України «Про закордонних українців», ст. 9). Надані законом права закордонних українців в трудових відносинах та в сфері освіти призвело навіть до критики цього закону з позиції недопустимості подвійного громадянства. Єдина відмінність закордонного українця від громадянина України полягає у неможливості виступати у якості виборця. Разом з тим, надання широкого переліку можливостей для закордонних українців відповідає меті прийняття закону, визначеної у преамбулі: «Українська держава сприяє розвитку національної свідомості українців, які проживають за межами України, зміцненню зв'язків з батьківщиною та поверненню їх в Україну» (Закон України «Про закордонних українців», преамбула).

Незважаючи на це, під час парламентських слухань на тему «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці» в 2010 р. учасники парламентських слухань наголосили на необхідності законодавчого закріплення спрощеного порядку набуття громадянства України закордонними українцями, визначення можливих шляхів реалізації їх виборчих прав. Розроблення переваг для закордонних українців може стати одним із найважливіших кроків на шляху вирішення проблеми, сформульованої у Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р. «На сьогодні закордонні українці втрачають національно-культурну ідентичність внаслідок соціально-духовної адаптації до реалій країн їх проживання і роз'єднаності, а також зменшується чисельність організацій закордонних українців, знижується їх активність, звужується сфера використання української мови». Для вирішення цієї проблеми та утвердження позитивного іміджу України за

кордоном за допомогою закордонних українців органи державної влади на сьогодні:

- вивчають питання щодо можливості створення в місті Києві Світового культурно-інформаційного центру українців;
- визначають стратегію співпраці із закордонними українцями з урахуванням специфіки країн їх проживання;
- проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу, спрямовану на забезпечення розвитку зв'язків із закордонними українцями;
- сприяють зміцненню співпраці органів державної влади та громадських організацій, які беруть участь у реалізації державної політики у сфері забезпечення розвитку зв'язків із закордонними українцями;
- розширюють мережу українських закладів освіти і культури у країнах проживання закордонних українців, надають їм в допомогу.

Останнє завдання є чи не одним з найбільш складних і, водночас, важливих, оскільки у питанні збереження національно-культурної самобутності закордонних українців важлива роль належить українським школам, студіям, культурно-мистецьким центрам, просвітницьким товариствам. Їх кількість у місцях компактного проживання закордонних українців є вкрай недостатньою. Залишаються невирішеними питання підготовки фахівців для викладання в українських школах і центрах, забезпечення українськими підручниками, відповідними навчально-інформаційними та методичними посібниками, інвентарем.

Правовий статус закордонних українців-громадян України регулюється чинним законодавством, вони мають усі права громадян України і користуються посиленням захистом з боку держави за допомоги мережі дипломатичних і консульських установ, розташованих у країнах світу. Як правило, громадяни України, якщо вони перебувають за кордоном відносно довгий час, отримують дозвіл на працевлаштування, набуваючи тим самим міжнародного статусу «трудолюбивих-мігрантів». Для урегулювання їх правового статусу Організацією Об'єднаних Націй прийнята «Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудолюбивих-мігрантів та членів їх сімей», з 1977 р. діє «Європейська конвенція про правовий статус трудолюбивих-мігрантів», прийнята для встановлення регіональних стандартів у цій сфері Радою Європи.

Усього, за експертними даними МЗС України, за кордоном на заробітках нелегально перебуває понад 2 млн. громадян України, однак більш реально можна говорити про не менш як 5 млн. громадян України, які щороку залежно від сезону перебувають за межами України на заробітках. Враховуючи те, що в Україні 28 млн. громадян

працевдатного віку, можна зробити висновок, що на заробітках за кордоном сьогодні перебуває, як мінімум, кожен п'ятий економічно активний українець. [8, с. 18]. Правий В.М. Наконечний, зауважуючи, що «коли теперішні емігранти понад 100 років тому освоювали життєвий простір, стаючи повноправними громадянами країн поселення, то теперішні заробітчани приречені наймитувати в чужих країнах переважно без будь-яких прав. А перебуваючи в стані нелегалів, наші люди не захищені ні соціально, ні юридично. Ці проблеми гостро постали не тільки для України, а й для країн перебування українських заробітчани, оскільки нелегали створюють напругу в суспільстві» [11, с. 167].

Ми вже маємо приклад співпраці у цій сфері з Португалією, яка перша з європейських країн пішла назустріч Україні в розв'язанні проблем тимчасової міграції наших громадян. Угода між урядами Португалії та України про тимчасову міграцію українських громадян для роботи в цій країні гарантує реальний соціальний захист нашим людям нарівні з португальськими громадянами. На черзі така угода з Іспанією. Дивовижна ситуація склалася після легалізації, проведеної в Італії, яка мала значний вплив на подальший розвиток українсько-італійських відносин. З листопада 2002 р. італійський уряд почав проводити легалізацію усіх неофіційно працюючих робітників на своїй території. У 2002 р. українці були на 27-му місці серед інших національних груп в Італії. В 2003-му за своєю кількістю вони перемістилися на четверте місце. Звичайно, що такі дії значно зміцнили позиції української діаспори в Італії, а також призвели до економічного ефекту, оскільки, за експертними підрахунками, нині близько 16% сукупного валового національного продукту в країнах Європейського Союзу (ЄС) виробляють нелегали. «Цікавим є досвід Бельгії, Греції, Італії, Франції, які у якості одного із засобів боротьби з нелегальною міграцією використовували амністії чи програми легалізації, спрямовані на те, щоб упорядкувати перебування на своїй території іноземних громадян, що знаходяться в країні незаконно. Незважаючи на тверду міграційну політику, що поєднує ці держави, програми легалізації використовуються там досить широко й одночасно охоплюють до декількох сотень тисяч осіб. У програмах легалізації виділяють ряд загальних рис. Так, усі програми, як правило, встановлюють тимчасові рамки, протягом яких можна подати клопотання. Також встановлюється мінімальний термін незаконного проживання шляхом ретроактивного встановлення дати і тільки ті незаконні іммігранти, що в'їхали в країну до її настання, підпадають під умови амністії. Результатом позитивного розгляду клопотання, як правило, є тимчасове (мінімум на рік) чи постійне

право на проживання, і у всіх випадках право на роботу» [12, с. 309]. У 2012 р. амністія нелегальних мігрантів та можливість отримати законний статус перебування проведена у Польщі. За даними МЗС Польщі, понад 8500 мігрантів скористались дією амністії, незважаючи на досить жорсткі умови. Так, для легалізації мігрант мав проживати безвізно на території держави понад 4 роки або отримати раніше відмову у наданні статусу біженця. Найбільше було легалізовано громадян України – близько 1000 осіб, також багато заяв отримано від громадян В'єтнаму, Пакистану, Armenії. Офіційний дозвіл на проживання легалізовані мігранти отримали строком на два роки, протягом яких вони повинні укласти законний договір на працевлаштування, та, у такому випадку, в загальному порядку, отримати продовження строку законного проживання в Польщі. Грецький уряд двічі (1997 і 2001 рр.) приймав закон про порядок в'їзду, виїзду та перебування іноземних громадян на її території. Фактично ці закони легалізували всіх іноземців, які проживали на території Греції протягом року до моменту прийняття цих законів.

Успіхом української дипломатії є двостороння угода з Португалією з питань працевлаштування українських громадян. Згідно з умовами договору, Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України та Інститут зайнятості та професійної підготовки Міністерства соціального забезпечення та праці Португальської Республіки напряму взаємодіють між собою в межах цієї Угоди, маючи на увазі обмін інформацією щодо вільних робочих місць, сфер діяльності, де вони існують, та наявності робочої сили. Інститут після отримання згоди Генеральної інспекції праці Португальської Республіки щодо проектів трудових контрактів надсилає їх разом із пропозицією щодо роботи відповідальній особі від Служби іноземців та кордонів при Посольстві Португальської Республіки в Україні, який передає пропозиції щодо роботи до Державного центру зайнятості. Разом із типовими гарантіями для наших працівників, угода передбачає зобов'язання роботодавця забезпечувати перебування громадянина України в Португальській Республіці та його повернення в Україну, якщо з його вини громадянин України не отримав робоче місце, на яке він мав трудовий контракт [Див.: 16, с. 370].

Вітчизняне законодавство проголошує у якості непорушного принципу, що «громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну». Олексів вважає, що ефективним стимулом повернення трудових іммігрантів на батьківщину по завершенні терміну роботи могло б стати

депонування частини їхніх заробітків у країні походження, де тільки вони і могли б одержати гроші [12, с. 310].

Правове регулювання не здатне вирішити всіх проблем взаємодії з українською діаспорою. «Українське суспільство має глибше осмислити та належно поцінувати внесок українських заробітчани у ствердження позитивної думки про українців та Українську державу у світі» [8, с. 36]. Для цього першочерговим кроком має стати прийняття закону про правовий статус трудящих-мігрантів, вихідців з України. Відсутність спеціального закону блокує значну кількість важливих ініціатив з боку окремих осіб та громадських організацій, спрямованих на покращення умов праці та забезпечення трудящих-мігрантів.

У цілому, характеризуючи правовий статус українців за кордоном, можна погодитись із висновками, зробленими С.Д. Ємцем. Перш за все, на наш погляд, нормативно-правова база в контексті співпраці із світовим українством потребує розширення та удосконалення. Серед невикористаних резервів можна визначити наступні: збільшення кадрового та структурного потенціалу центральних та місцевих органів виконавчої влади в цьому напрямі роботи; всебічне стимулювання активності місцевих українських громад до співпраці із закордонним українством; матеріально-технічна підтримка будь-якої співпраці із українським зарубіжжям з боку державних та приватних структур. Все це, відповідно, сприяло би процесам етнічного самовідтворення закордонного українства, підносило б та поширювало авторитет та вплив українців у державах їх проживання. Варто підкреслити, що закордонні українці чекають від нашої держави не стільки матеріальної допомоги, скільки вирішення організаційних питань та створення нормальних умов для співпраці. Зокрема, неодноразово піднімалося питання про спрощення переказу коштів в Україну, звільнення від оподаткування та звітності міжнародних та закордонних благодійних організацій, надання методичної допомоги для організації української освіти за кордоном тощо.

Разом з тим, «найближчим завданням сучасного українознавства є узагальнення інформації про цю глобальну світову мережу українськості і побудова зручної для всіх системи спілкування, характерної для українців і водночас самотутньої в середовищі національного перебування. Якими засобами можливо унаочнити цей український світовий досвід і зробити його досвідом всієї української світової громади? Завдання для українознавства вже сучасного. У наш час гостро стоїть питання збереження української ідентичності і самосвідомості сучасного покоління зарубіжжя України. Нині

закордонні українці потребують нового імпульсу для збереження української самоідентифікації. Такого імпульсу може надати скоординована робота, спрямована на отримання українознавчої освіти в закордонних українських навчальних закладах (ЗУНЗ). З огляду на це, набуває актуальності створення креативного освітнього середовища для формування і розвитку української ідентичності в Україні і світі» [7, с. 10]. Формування інформаційної бази про кількість етнічних українців за кордоном, їх здобутки та потреби є першочерговим питанням взаємодії із діаспорою. Зараз в полі зору держави перебувають лише ті представники діаспори та громадські організації, які проводять найбільш активну політику. Та допомоги потребують переважно інші українці, які не входять до громадських об'єднань та не можуть реалізувати свої національно-культурні права.

Петро Тима, голова Об'єднання українців в Польщі, називає чи не найбільшою проблемою той факт, що «Україна не має політики стосовно діаспори. Політика держави Україна як така протягом 20 років стосовно діаспори зазнала краху». Олесій Толкачов, представник Європейської Асоціації Українців наводить яскравий приклад непослідовності української влади у політиці щодо закордонних українців: «зараз міністр Грищенко сказав про необхідність створення єдиного органу, який буде опікуватися справами закордонних українців. Але перепрошуємо, ще два роки тому було вирішено, що парламентськими слуханнями – це 14 жовтня. І що? Після того 22 червня приймається на рівні Кабміну державна програма стосовно закордонних українців, де пишеться: недоцільно створювати єдиний центральний орган. Зараз Грищенко знову каже: доцільно створювати один орган». Зараз питаннями українців за кордоном займаються різні органи державної влади. Так, при Кабінеті Міністрів України створено консультативно-дорадчі органи, що опікуються питаннями роботи з діаспорою. У дипломатичних установах понад 30 країн світу діють ради громадських організацій закордонних українців, які сприяють розвитку інших зв'язків із історичною батьківщиною. У 15 країнах відкрито українські культурно-інформаційні центри [4, с. 101].

Виходячи із аналізу закордонної практики, «у сучасних розвинених державах можна виокремити три найголовніші моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: американську, британську, французьку. Вони відрізняються рівнем державного втручання в процеси підтримки культури, обсягами й механізмами недержавної підтримки культури. Американська модель відзначається децентралізацією підтримки культури, провідною роллю приватних спонсорів і фондаций, високим рівнем власної господарської

ефективності культурно-мистецьких закладів. Британська модель передбачає підтримку культури державою за принципом «витягнутої руки», розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції. Французька модель зорієнтована на централізовану підтримку національної культури» [5, с. 46]. Враховуючи активність закордонних громадських організацій, які об'єднують українців, а також невизначеність нашої держави в питаннях діаспори, більш ефективною стратегією для України було би обрання американської моделі підтримки культури. Для цього необхідно створити правове поле для діяльності громадських організацій за кордоном, режим політичного сприяння ініціативам діаспори, гарантувати пільги для приватних меценатів закордонної культурної та релігійної діяльності. Можна погодитись із висновками О.С. Білявської, яка пропонує створити в Україні координаційний орган української діаспори, але не державний, а громадський. «Враховуючи той факт, що за кордоном лише самоврядні організації реально можуть впливати на відстоювання прав української діаспори, а також інтересів української держави, можна дійти висновку, що об'єднавчим центром для світового українства повинна стати громадська структура, яка на сталій основі спілкується з українською діаспорою за умови всебічної підтримки, законодавчого забезпечення з боку держави» [1, с. 256].

Протягом багатьох років Україна дистанціювалася від власної діаспори, «така стратегія позбавлення громадських організацій суттєвої підтримки з боку держави мала наслідком втрату їх активних позицій, охолодження стосунків України з діаспорою протягом 90-х рр. та розчарування. Водночас кризові явища спостерігалися й у більшості громадських організацій закордонного українства, пов'язані з процесами зміни поколінь, поступовою втратою етнічної ідентичності внаслідок асиміляційних процесів. Тому сучасний стан формування політики щодо співпраці з українською діаспорою характеризується перерозподілом повноважень і активізацією діяльності державних органів» [1, с. 255]. Показовим є той факт, що черговий Форум української молоді в 2012 р., як і у всі попередні роки, фінансується власним коштом української діаспори. Гасло Форуму: «Сильна молодь діаспори, сильна Україна». Учасники з понад 20 країн діляться своїм досвідом роботи у громадських організаціях, представляють проекти. Головна мета Форуму, який триватиме до 1 вересня, – згуртувати молодих людей навколо розбудови української держави.

Одним із завдань української держави є забезпечення доступної освіти для емігрантів. «Все чіткіше окреслюється доленосна роль освіти. Саме філософсько-гуманістична освіта зумовила формування міжнародного феномену – грецької і римської культур. Освіта піднесла

на рівень всеєвропейського суспільно-державного, духовно-культурного лідера Київську Русь–Україну» [7, с. 8]. «Характеризуючи місце і роль української освіти, вважаємо за необхідне закцентувати увагу на двох, на нашу думку, важливих аспектах: 1) освіта як спосіб просування українських інтересів шляхом ширення українського культурно-освітнього досвіду; 2) освіта як засіб завоювання власної інтелектуальної ніші. В умовах глобалізації наука і освіта потребують інтеграції у розвинений світ. Цього вимагає й сучасна стратегія інтеграції України до Європи, яка передбачає реалізацію широкої програми заходів з метою якнайшвидшого входження в європейський соціокультурний простір, а також відкритість країни не тільки щодо економічних, але й стосовно культурно-освітніх та інформаційних інвестицій. Успішне вирішення завдань визначеного стратегічного курсу передбачає, з одного боку, цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій, а з іншого – збереження української національної самобутності і неповторності. Адже Європа «як величезний мирний проект потребує культуру, яка є важливим засобом діалогу в усіх її виявах» [2, с. 39]. В Україні ведуться спроби, спрямовані на координацію україномовної середньої освіти за кордоном. Створена Міжнародна українська школа, завданням якої є підтримка діяльності закордонних українських навчальних закладів, у яких вивчається або ведеться викладання українською мовою, організація їх інформаційно-методичного, консультативно-аналітичного супроводу, надання методично-інформаційної підтримки закордонним шкільним осередкам, у яких вивчається мова, традиції, звичаї та культура України. Окрім того, діти можуть під керівництвом вчителів Міжнародної української школи, вчитися дистанційно, й отримати атестат про середню освіту українського зразка, що дозволить скласти ЗНО та вступити до українського ВНЗ. Висновки про ефективність роботи Міжнародної української школи робити поки що рано, оскільки вона все ще працює лише частково. Ще раз наголосимо на тому, що саме «рівень і якість національної системи освіти, рівень розвитку особистості даватимуть можливість успішно представляти та захищати власні національні інтереси в умовах конкуренції з іншими країнами, і, відповідно, визначатимуть місце тієї чи іншої держави у сучасному світі» [2, с. 39].

Цікавою видається пропозиція Олексія Толкачова створити в державах ЄС українські культурні центри ім. Григорія Сковороди. Подібну ініціативу підтримав і директор Інституту філософії НАН України Мирослав Попович. Інформаційно-культурні центри могли б надати можливість студентам, науковцям, туристам отримати бажану

інформацію про Україну, створити умови для реалізації спільних бізнес-проектів, наукових досліджень, тощо.

Перспективи для взаємодії з українською діаспорою можна знайти у будь-якій сфері діяльності. Так, наприклад, надзвичайно цікавою є пропозиція О. Вуйчик про формування особливих туристичних маршрутів у межах так званого «ностальгійного туризму». «Ностальгійний туризм – це відвідання історичної батьківщини, місць, звідки походять предки або місць, звідки турист колись емігрував. Залежно від мети подорожі виділяють 2 види ностальгійного туризму: поїздки для побачення з рідними; відвідання місць, з якими пов'язана історія народу або життя предків. Дуже часто цих два види поєднуються та переплітаються, оскільки для людини, що подолала відстань у декілька тисяч кілометрів, важливо не лише побачити рідних, але й пережити особисто естетичне і духовне збагачення від пам'яток історії, культури, архітектури свого народу» [3, с. 43]. Найбільшими проблемами розвитку ностальгійного туризму є відсутність у належному обсязі позитивної інформації про Україну, що призводить до її позиціонування латентними туристами як «небезпечної країни»; відсутність належної інфраструктури: мала кількість закладів розміщення та харчування, які б відповідали вимогам сучасного закордонного туриста, неналежний стан доріг, відсутність дорожніх знаків про розташування конкретних туристично-екскурсійних об'єктів, невідповідність аеропортів міжнародним стандартам; низький рівень інформаційного забезпечення туристів [3, с. 47]. Тому доцільно було б не тільки створити інформаційні центри, але й вирішити питання про спрощення режиму в'їзду в Україну для емігрантів, відкрити доступ до архівних джерел, що сприяло б пошукові місць проживання та інших відомостей про предків.

Використана література

1. Білявська, О.С. Українська діаспора : перспективи співробітництва / О.С. Білявська // Сторінки історії : збірник наукових праць. – Вип. 29. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – С. 255-260.

2. Божук, Л. Опіка сучасної української держави українським шкільництвом за кордоном / Л. Божук // Вісник Київського національного університету ім.Т. Шевченка (Українознавство), 2009. – № 13. – С. 39-41.

3. Вуйцик, О. Розвиток ностальгійного туризму в Україні / О. Вуйцик // Географія. Економіка. Екологія. Туризм : Регіональні студії. – Вип. – 3. – 2009. – С. 43-47.

4. Гарагонич, В.В. Вплив діаспори на розвиток транскордонного співробітництва / В.В. Гарагонич // Історичний архів. Наукові студії : збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 100-103.

5. Дрожжина, С.В. Вплив євроінтеграційних процесів на формування сучасної культурної політики України / С. Дрожжина // Культура народів Причерномор'я. – 2006. – № 80. – С. 46-47.

6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К. : «Вілпол», 1994. – 400 с.

7. Жебровський, Б. Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів / Жебровський Б., Кононенко Т., Пономаренко А. // Освіта і управління. – 2010. – № 2-3. – С. 8-11.

8. Карпачова, Н.І. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н.І. Карпачова. – К., 2003. – С. 18-37.

9. Ключковська, І. До питання про стратегію розвитку стосунків України та діаспори // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори : І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. – С. 52-57.

10. Макар, Ю. Діаспора як явище і питання співпраці українців світу // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9 : Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» / Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. – С. 16-18.

11. Наконечний, В.М. Світове українство в сучасних глобалізаційних процесах / В.М. Наконечний // Проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. – № 2. – 2011. – С. 167-168.

12. *Олексів, О.Б.* Наближення правового та інституційного забезпечення міграційної політики України до стандартів Європейського Союзу / О.Б. Олексів // Україна і Європейський Союз: шляхи та напрями зближення і співпраці : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (14 - 15 вересня 2006 р.): У 2 ч. / За наук. ред. проф. Я.Й. Малика. – Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2008. – Ч. 1. – С. 307-310.

13. Про закордонних українців : Закон України № 1582-IV від 4 березня 2004 р. // *Голос України* від 06.04.2004. - № 64.

14. *Самойлов, О.Ф.* Місце України у світових глобальних процесах // Проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. № 2. – 2011. – С. 215-219.

15. *Сохань, П.* Попередні завваги до перевидання тритомника склад Енциклопедії українознавства / П. Сохань // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К. : Вілпол, 1994. – 400 с.

16. Угода між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці від 13 лютого 2003 року // *Офіційний вісник України* від 17.06.2005. – 2005 р. – № 22. – С. 370 –371.

17. *Цимбал, Т.* Між двох культур : проблема збереження національної ідентичності в умовах імміграції / Т. Цимбал // *Наукові записки. Серія «Філософія».* – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 5. – 2009. – С. 131-134.

18. *Шнаппер, Д.* Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер // Пер. з фр. Р.В. Мардера. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 23-25.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2014 р.